

Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : Іст.-бібліограф. дослідж. — Львів, 2009. — Т. 2 : 1891–1905 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; уклад.: М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. — 480 с.

На довідково-енциклопедичні видання не прийнято писати рецензії. Принаймні мені ніколи не доводилося бачити в часописах рецензії на «Енциклопедію українознавства», «Українську радянську енциклопедію», «Українську літературну енциклопедію» чи хоча б чути, що вони були. З одного боку, такі видання нібито перебувають поза критикою в своєму величому призначенні бути вичерпним і розмаїтим джерелом відомостей з різноманітних галузей знання або з певної його частини. З другого боку, рідко знайдеться такий автор, який би наважився обговорювати в пресі працю цілого колективу науковців, які мали причетність до створення енциклопедичного проекту. Є у цієї справи й третій аспект: довідково-енциклопедичні видання не призначаються для читання, а лише для довідок; у них зазирають тоді, коли треба про щось довідатись, а довідавшись, закривають том, не читаючи навіть тих статей, що розміщені поруч на сторінці.

Незважаючи на окреслену традицію, я все ж наважився вести професійну мову про перший том грандіозного проекту «Українська преса в Україні та світі» [4] з дуже простої причини: коло осіб, які займаються професійно вивченням історії української журналістики, ще настільки вузьке, а сама справа є настільки молодою, що не висловитися з приводу праці колег не було ніякої можливості. Я назвав свою рецензію «Національне надбання» [див.: 2], вживаючи це поняття в двох значеннях: національним надбанням є наша журналістика, яка забезпечувала освіднення українського народу й створення його на історичну націю; національним надбанням є й історія цієї журналістики, створена у відділенні «Науково-дослідний центр періодики» Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Іноді в журналістських освітніх колах доводиться чути, що історія журналістики мало не зайва навчальна дисципліна, яка нічого не дає для практичної, ужиткової підготовки майбутнього журналіста. На подібні зауваги мені вже доводилося відповідати: історія журналістики потрібна не лише журналістам, для яких вона служить живим джерелом творчого досвіду, але вона потрібна нації, усьому суспільству, яке не може наосліп, без знання минулого рухатися

в майбутнє. Історія журналістики тотожна до історії цивілізації, це дзеркало, у яке заглядає нація, щоб пізнати себе.

Із просуванням людства шляхом творення інформаційного суспільства значення історії журналістики дедалі зростає. Про це дуже добре висловився автор навчального посібника «Історія світової журналістики» російський дослідник Валерій Триков. «Подібно до того, — відзначив він, — як раніше, в епоху графосфери, вивчення історії літератури було необхідним складником гуманітарної освіти, так в епоху ЗМІ історія журналістики набуває культурно-просвітницької функції, яка раніше належала історико-літературним курсам» [3:5]. Ось таку історико-бібліографічну працю виконує зараз колектив авторів, очолюваний керівником проекту, його ініціатором і натхненником М. М. Романюком. Читацька аудиторія цієї праці не тільки (а можливо, і не стільки) журналісти, але й історики, філологи, філософи, культурологи, соціологи та інші особи широкої галузі гуманітарного знання. Безумовно, це видання буде працювати на українську націю, формування її повноцінного уявлення про саму себе не одне наступне століття.

Перший том хронологічно охопив 1812–1890-й роки; у ньому описано 176 періодичних видань. Другий том охопив 1891–1905-й роки; у ньому описано 150 видань. Автори пропонують наскрізну пагінацію статей про часописи, відтак тут, у другому томі, відлік розпочато з 177-го числа і закінчено 326-м.

У ґрунтовній передмові Лідії Сніцарчук «Українська преса 1891–1905 рр.: «Збудити і з'єднати нашу надпартію, якій на ім'я Нація» [5:3–43] зроблено огляд журналістики цього п'ятнадцятиріччя, преса подана як дискурсивне явище, яке зумовлене суспільним життям, показано, як український народ виборював право мати свою пресу, відбивати в ній своє суспільно-політичне й культурне життя. Перед авторкою стояло грандіозне завдання: знайти критерії, за якими можна згрупувати й типологізувати наявний матеріал (а це не багато не мало 150 часописів), розповісти про кожне видання, показати появу вмотивованого читача українських газет і журналів, розкрити їх дискусії між

собою та з ворожою пресою. Л. Сніцарчук із цим завданням успішно впоралася.

З нею можна сперечатися. Можна доводити, що могли бути знайдені кращі засади для організації матеріалу. Наприклад, таке питання: передмова починається з огляду друкованих періодичних видань Східної України. У цьому контексті відзначено журнал «Киевская старина» (1882–1906), який був компромісом царської влади в її спілкуванні з українськими громадськими й культурними силами. Названо редакторів «Киевской старины». Лебединцева, до речі, звали Феофан, а не Федір, як це зазначено в авторки [5:3]. Але далі Л. Сніцарчук доводиться говорити переважно про видання 1905 року, коли була відмінена заборона на українське публічне слово в Росії. Це значить, що в препозиції опинилися видання кінця періоду. У чому ж тут логіка? Чи не краще було б дотриматися принципу історизму і йти за реальним розгортанням історичного процесу? Якщо Австро-Угорщина дала 123 українські часописи, а Російська імперія — усього 13 (решту — зарубіжні країни), то чому ж ці 13 повинні описуватися раніше за 123?

Можна б сперечатися. Але сперечатися не хочеться, оскільки величезну роботу вже пророблено, існує розуміння обсягу опрацьованого матеріалу. Можливо, й самі автори вже розуміють, що якісь аспекти в їхній праці й справді можна було б виконати інакше. Інакше — не завжди краще. Колектив виходить із своєї логіки, із розробленої концепції опису видань. Автор цієї рецензії так само брав участь в обговоренні концепції проекту «Українська преса в Україні та світі», яке проводили науковці бібліотеки Стефаніка під час засідань круглих столів у межах конференцій «Українська преса: історія і сучасність».

Г. М. Маклюен вважав друковане слово тим дзеркалом, у якому людина побачила саму себе. Виконана робота — це зовсім не те, що попередні розмови (часто «на мигах») про неї. Тому я ні в якому разі не буду робити зауваження, але наважуся обговорити деякі проблеми, які не бачилися раніше, при попередньому розгляді, але унаочнилися лише зараз, із появою надрукованого тексту.

Зауважу відразу, що спонукати працювати за одним взірцем творчий колектив — то справа надзвичайно важка й непроста. У кожного свій стиль не тільки письма, але й пошуку джерел, вибірки з джерел найважливіших матеріалів, визначення тих, що мають обов'язково потрапити в анотацію. У цілому можна сказати, що керівник проекту М. М. Романюк своєї мети досяг, його методологічна схема реально запрацювала, дала плідні наслідки. Тож варто спочатку висловитися щодо схеми. Бібліографічний

опис максимально продуманий, включає в себе всі можливі параметри діяльності газети; він давно розроблений у Науково-дослідному центрі періодики та неодноразово публікувався, спочатку для обговорення, а потім і як настанова для практичного використання.

Я не буду переповідати добре відомі фахівцям складники цього опису, зверну увагу авторів тільки на два його аспекти.

Аспект перший: сучасний читач потребує для ідентифікації видання сучасної ж чіткої журналістської термінології. Тож коли періодичне видання кваліфікується як «письмо політичне, літературне й наукове» [5:56], «органь Соєдиненія Греко Кат. Братств» [5:58], «часопись для науки і забави» [5:65], читач губиться, до якої із звичних для нього типологічних категорій віднести описуване джерело: до газети чи до журналу. Тим більше, що маємо справу з таким часом і станом журналістики, коли й справді межа між газетою й журналом була рухомою, примарною, а українське слово «часопись» (і в жіночому роді «часопись») вживалося і щодо газети, і щодо журналу; у цьому слові важливою є та змістова позначка, що вони виходять час від часу, періодично. З цього погляду зауважимо, що з огляду на читацькі інтереси (студентів, аспірантів, бібліотекарів, науковців з інших галузей знання(ь), які звернуться до «Української преси» за довідкою), важливо вказати сучасну кваліфікацію видання: газета чи журнал.

Аспект другий: розбивка опису на абзаци складена так, що надзвичайно важлива інформація захована в середину абзацу, і її не так легко «схопити» відразу очима. Я, наприклад, читаючи «Українську пресу», повсякчас намагався відшукати такий параметр характеристики видання, як *тираж*. Погодьтеся, що є різниця між рукописним виданням семінарії чи гімназії, яке вийшло в одному чи трьох примірниках і газетою, призначеною для масового читання. Наприклад, А. Животко подає відомості, що п'яте число газети «Хлібороб» (Лубни, 1905) вийшло в світ тиражем 80 000 примірників [1:192]. Ви розумієте, яка це сила?! Тож тираж видання — це базова, головна характеристика часопису. Не знайшовши цієї характеристики в статтях за №№ 177–189, я вже вирішив, що з якоїсь причини автори вирішили не зазначати цей параметр в описі видань. У статті під № 190 раптом з'явилася позначка: «Т. 4000 пр.» [5:77], захована в абзац, який починався словом «Вийшло». І мені подумалося: чи не краще подавати з абзацу такі важливі параметри періодичних видань, як формат, обсяг і тираж? Їх би слід, взагалі, на мою думку, подавати в препозиції, відразу після переліку редакторів. На мою думку, параметр *тираж* слід подавати

обов'язково, щоб читач марно цю інформацію не шукав. Замість пропуску, краще вже подавати так: «Т. не встановлено».

Структура анотацій так само добре опрацьована. Спочатку рекомендовано подати програмові настанови часопису, використавши при цьому редакційні самохарактеристики із звернення до читачів у першому числі, формулювання завдань часопису з програми видання, а далі перейти до розгляду його головних тем. От тільки мені здається, що тут не завадило б встановити певну ієрархію тематик. Ця ієрархія загальновідома: від суспільно-політичної до культурної, спортивної, розважальної, рекламно-довідкової. Але коли в одному абзаці статті, наприклад, про «Руску раду» доводиться читати про те, що «редакція систематично друкувала статті про значення освіти та важливість навчання сільських дітей», «рекомендаційні матеріали з питань бджільництва, садівництва, догляду за худобою», постійно подавала «ціни на худобу», причому «не залишалися поза увагою редакції питання церковного життя сільських громад» [5:204], то від такого опису складається враження строкатості (якщо не хаосу), відсутності отієї самої ієрархії тем, яка б могла усунути поєднання занадто віддалених один від одного предметів.

На тлі певної строкатості багатьох статей, коли читач губиться в несподіваних зіставленнях, переліках і прикладах, особливою довершеністю описів відзначаються статті М. Комариці. Схоже, що її «кидають» на найскладніший матеріал: їй належать статті про «Літературно-науковий вісник» [5:176–196], «Хроніку НТШ» [5:228–234], «Канадійський Фармер» [5:268–282], «Нива» [5:312–326], «Слово» [5:346–349] і ще дві-три дрібніші статті. Їх загальний обсяг — понад шістьдесят сторінок.

Статті М. Комариці присвячені проектам тривалого існування, до реалізації яких були залучені видатні українські культурні сили. В історії видань вона знаходить внутрішню логіку, часто подає історію через дискусії, які вів часопис з опонентами, що уяскравлює його суспільно-політичну позицію. Дослідниця старанно організовує виклад тематики часопису, через що він (виклад) справляє враження продуманого сюжету без додаткових прибудов.

Хотілося б і тут поділитися деякими міркуваннями.

Міркування перше: інформаційні проекти, які існували тривалий час, варто бачити в їх хронологічній неоднорідності й розділяти їх опис за періодами. Неможливо сорок років «ЛНВ» чи «Канадійського Фармера» описати в лінійній ретроспективі, бо це і є перша підстава для народження хаосу. Досвід історико-журналістських досліджень показує, що періо-

дизація безпосередньо пов'язана із змінами в суспільно-політичному житті, зміною власника, приходом до праці в редакції нових людей із своїм баченням завдань часопису. Іншими словами, тут найкраще застосувати хронологічно-проблемний принцип, тимчасом як поки що автори статей залишаються в межах лише проблемного. Він спрацьовує ефективно тоді, коли маємо справу з виданнями нетривалого існування, але не виправдовує себе в описах часописів з великою історією.

Міркування друге: в анотаціях не прийнято (можливо, не передбачено) описувати літературний склад видання. Максимально, що в цьому плані дозволяють собі дослідники, то це перелічити авторів, які друкували в часописі. Причому часто у список поруч потрапляють О. Бобикевич і Марко Вовчок, І. Франко і В. Хронович [5:170], тобто класики й нікому не відомі сучасники. Варто було б розрізнити передруківки класики (наприклад, Т. Шевченка) й сучасну віршовану публіцистику, літературу на один день. Крім того, зовсім несправедливо методологічно дотримуватися засади обминання розгляду літературних творів на тій підставі, що це вже не журналістика, а література. Літературний твір, опублікований у журналі (чи газеті), потрапляючи в контекст інформаційних та публіцистичних матеріалів, набуває зовсім іншого звучання, яке потім утрачається з його виданням в окремій книжці, а для нащадків уже потрібує поважних наукових коментарів. Тимчасом в описі «ЛНВ» розглянуто тільки публіцистику журналу, але ні літературні твори, ні навіть літературна критика — питома частина журналістського дискурсу — не розглянуті належним чином. Це особливо прикро, бо журнал сам себе позиціонував як «Літературно-науковий вісник», підкреслюючи важливість для нього літературного складника.

Міркування третє — про масштаб висвітлюваних явищ. Наприклад, поруч розташовані статті за № 269 про газету «Поступ» [5:284–286] і за № 270 про газету «Приятель» [5:286–288]. Перша з них виходила три роки впродовж 1903–1905 років, друга впродовж трьох місяців у 1903 році. Перше видання — видатне пресове явище, у якому була надрукована вперше праця І. Франка «Що таке поступ?»; друге — пересічне видання, яке не втрималося на пресовому ринку. Але статті про одне і друге займають однаковий обсяг: по дві сторінки з ілюстраціями включно. Виникає питання: чи не заслуговувало перше видання на більшу увагу й на докладніший опис, ніж друге? Здається, відповідь на нього очевидна.

Якщо сприймати «Українську пресу» як поважне довідково-енциклопедичне видання, то в цьому проекті повинна існувати одноманіт-

ність у подачі матеріалу. Тимчасом спостерігається, що одні автори, описуючи тематику часописів, подають вихідні дані статей (рік і число), а інші не роблять цього. В одній і тій самій анотації можна знайти різні варіанти. Наприклад, в анотації про «Руску раду» є назви не задокументовані й задокументовані.

Уявимо собі, що зацікавлений читач звернувся з довідковою метою до «Української преси», знайшов матеріал, який йому потрібний для текстуального ознайомлення, але цей матеріал не задокументований, тобто поданий без вказівки року й числа, у якому його слід шукати. Йому доведеться «перелопачувати» увесь часопис. «Руска рада», наприклад, виходила одинадцять років (1898–1908). Читач постане перед перспективою переглянути одинадцять річників газети або покинути спробу знайти потрібне джерело. Виходячи з цього, не лишається ніякого сумніву в тому, що єдино правильним способом опису часописів в анотаціях є суворі документація усіх названих статей і матеріалів.

Зрозуміло, що довідково-енциклопедичні видання призначаються для довідок, для надання читачам максимально точної інформації. З цього погляду необхідно розкривати псевдоніми й вказувати на прізвища справжніх авторів, особливо в тих випадках, коли ці автори є видатними діячами української історії й культури. Наприклад, коли в описі видатного журналу Івана Франка «Житє і Слово» вказується, що в ньому була надрукована історико-літературна розвідка І. Заневича «Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872» [5:98] і не вказано, що І. Заневич — то псевдонім Остапа Терлецького, то це неправильно. Те ж саме стосується названої на сусідній сторінці статті П. Вартового «Яка тепер народня школа на Україні» [5:99] без роз'яснення, що насправді це твір Бориса Грінченка.

Варто було б, вказуючи на публікацію в часописі «Неділя» поеми «Новик» М. Лермонтова в перекладі Василя Щурата [5:122], зазначити, що насправді в російського автора вона називалася грузинським словом «Мцирі». А в статті про «Свободу», де говориться про публікацію в ній літературних творів А. Баб'юка [5:170], відзначити, що в майбутньому цей письменник став відомий під псевдонімом *Мирослав Ірчан*.

У статті про «Літературно-науковий вісник» відзначено: «незважаючи на активність українців у виборах до усіх трьох Державних дум» [5:184]. Це, на жаль, помилка: Державних Дум у Росії було чотири; перша діяла в 1906 році, друга — у 1907, третя — у 1907–1912, і четверта в 1912–1917 роках.

У «літературі» до багатьох статей авторам доводиться посилатися на працю видатного пресознавця Аркадія Животка «Історія україн-

ської преси». Але чомусь вони посилаються не на найновіше українське видання 1999 року [1], а на закордонне, Мюнхенське видання (1989–90). Яке з них доступніше для українського споживача? Запитання риторичне. Звичайно ж, треба було спрямувати своїх читачів до уприспуленого багатом українського видання, а не до закордонного, яке надійшло тільки до окремих наукових бібліотек.

Довідково-енциклопедичні видання здавна характеризуються наявністю гіпертексту, тобто взаємних посилань у споріднених статтях. Це дозволяє читачеві, звернувшись з одного приводу до енциклопедичного видання, отримати посилання на всі статті з цієї теми. У зв'язку з цим, здається, можна виокремити групи часописів, які зв'язати взаємними посиланнями. Наприклад, читачеві, який зазирнув у статтю «Праця», буде цікаво довідатися, що, крім цієї газети, РУП (Револуційна українська партія) видавала ще такі газети, як «Гасло», «Селянин», «Хлопська правда», «Молода Україна». Так само можна зв'язати гіперпосиланнями у гнізда еміграційні видання, часописи москвофілів, газети Україно-руської радикальної партії і т.д.

Завершує реєстр розділ під назвою «Бібліографія української іншомовної преси». Досвід показав, що тут трапляються назви самозрозумілі й широковживані в історії української журналістики, як-от: «Ruthenische Revue» («Український огляд»), але трапляються й такі, які потребують перекладу для розуміння назв і допоміжних даних. До числа таких належать назви угорських газет «*Krát Lapok*» [5:393], «*Görög Katholikus Szemle*» [5:397] та підзагол овки до них. Цікаво, що наступне видання під назвою «*Felvidéki Sion*» подається з перекладом — «Верховинський Сіон» [5:398]. У чому причина такої вибірковості й чому «*Lapok*» та «*Görög*» не можна було перекласти, незрозуміло. Очевидно, для якоїсь групи читачів, дбаючи про доступність інформації у виданні, необхідно перекласти й німецькі, і англійські назви, а для якоїсь і російські.

В описах часописів у цьому розділі слід особливо наголошувати на мотивації їх включення в працю «Українська преса». Із статті про газету «Хуторянинъ» «Полтавского общества сельского хозяйства» не можна зробити висновок, чим вона відрізняється від «Южно-русской сельскохозяйственной газеты» (1895–1918), яку видавало Харківське товариство сільського господарства. Треба встановити чіткі правила відбору. Чи достатньо вмістити кілька публікацій українською мовою, щоб заслужити на місце у виданні «Українська преса»? Чи потрібні якісь інші, більш вагомні, характеристики? Адже окремі публікації українською мовою трапляються і в газетах «Южный край», і «Утро».

Очевидно, що описуватися в таких газетах передусім повинні українські матеріали.

Перший том охопив хронологічну відстань майже у вісімдесят років. Другий том — усього п'ятнадцять. Зрозуміло, що надалі кількість видань зростатиме й хронологічні періоди, описувані в наступних томах, і далі скорочуватимуться. Не виключено, що настане час, коли одному рокові доведеться присвятити окремий том. Важливо, нічого не пропустити, усе піддати облікові, зібрати, подати для подальшого використання спеціалістам, науковцям, читачам.

Здійснення грандіозного задуму просувається вперед. Переважна більшість описаних

в «Українській пресі» часописів (за виключенням, зрозуміло, москвофільських) — то наші кроки до становлення національної самосвідомості, формування мрії про Українську незалежну державу, то знамено, під яке збиралися герої — борці-будителі українського народу до самостійного життя. Важливо, що справа реалізації проекту «Українська преса в Україні та світі» перебуває в руках кваліфікованого, професійно добре підготовленого колективу, який свідомий своєї національно-історичної місії — дати Україні історико-бібліографічне дослідження її власної журналістики.

Література

1. Животко А. П. Історія української преси / Аркадій Животко ; упоряд., авт. істо.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 1999. — 368 с.
2. Михайлин І. Л. Національне надбання / І. Л. Михайлин // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціальні комунікації. — 2009. — № 874. — Вип. 1. — С. 111—116.
3. Трыков В. П. История зарубежной журналистики: От истоков до Второй мировой войны : учеб. пособие / В. П. Трыков. — М. : Инфомедиа Паблишерз, 2007. — 440 с.
4. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліограф. дослідж. — Львів, 2007. — Т. 1 : 1812–1890 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. — 560 с.
5. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : іст.-бібліограф. дослідж. — Львів, 2009. — Т. 2 : 1891–1905 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук. — 480 с.